

Kaila ja kahden tunnistamistavan ero

Juha Manninen

Eino Kaila kamppaili koko ikänsä yrittäen sovittaa yhteen hyvin erilaisia katsantokantoja. Hän ei ollut suorasta puusta veistetty filosofi. Hänen emotionaaliset ja intellektuaaliset motivaationsa eivät useinkaan kohdanneet ja niiden jatkuvasta jännitteestä syntyi se, mikä oli hänen filosofinen elämänsä. Asianmukaisen kuvan saaminen Kailan filosofisesta kehityksestä edellyttää kuitenkin hänen varhaiskautensa tutkimista. Monelle on yllätys, että Kaila itse tuli vanhoilla päivillään näkemään parhaiten tunnetun loogisen empirisminsä vain kymmenisen vuotta kestäneenä syrjäpolkuna, jolta hän tosiasiallisesti palasi 1920-luvun luonnonfilosofisiin kysymyksenasetteluihinsa, tosin tietysti koko lailla aikaisempaa oppineempaan.

Vuonna 1928 Kaila julkaisi teoksen *Beiträge zu einer synthetischen Philosophie*, jonka nimikin jo voi vaikuttaa arvoitukselliselta. Kaila kun tunnetaan analyttisen filosofian tienraivaajana maassamme. Itse hän ei kuitenkaan koskaan mieltynyt analyttiseen filosofiaan muulta osin kuin sen käsitteellisen selkeyden vaatimukseen. Filosofiset näkemyksensä Kaila muotoili jatkuvassa välienselvittelyssä uusien tieteellisten katsomustapojen kanssa. Näihin kuului suhteellisuusteorian mullistama fysiikka, mutta myös uudet psykologisesti haasteelliset virtaukset. Miten Kaila kuvitteli synteettisen filosofian mahdolliseksi? Mitkä motiivit ja oivallukset johdattivat hänet tähän nykyajan näkökulmasta erikoiseen hankkeeseen? Kun Moritz Schlick kutsui Kailan keskusteluihin Wienin piiriin, kutsuun sisältyi tietoisuus Kailan ja piirin katsomusten yhtäläisyydestä, mutta myös erosta. Tässä kirjoituksessa tarkastelen ennen muuta tuota eroa, Kailan monistista maailmankäsitystä, tarkasti ottaen metafysiikkaa, josta kuitenkin on löydettävissä yllättävällä tavalla nykypsykologiassa ja -filosofiassa ajankohtainen, Kailaa vuosikymmeniä askarruttanut erottelu.

Hahmopsykologia

Christian von Ehrenfels julkaisi 1890 ”tieteellisen filosofian” aikakauskirjassa *Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie* kirjoituksen ”hahmokvaliteeteista”. Hänen uudessa merkityksessä käyttöönottamalleen sanalle *Gestalt* ei koskaan juurtunut käännöstä englannin kieleen, mutta Kaila käänsi sen ”hahmoksi” ja hänen käännöksensä on osa nykysuomeakin. *Gestalt* tarkoitti eräänlaista rajattua kokonaisuutta, jolla on vahvassa mielessä yhteenkuuluva sisäinen moninaisuus ja rakenne. Sellaisena hahmo oli jakamaton kompleksi, muoto tai figuuri. Sen kantavana germaanisissa kielissä viittasi esimerkiksi pilttuuseen, kojuun, myyntitiskiini, aitiopaikkaan tai eriöön. Verbimuodossa sitä vastaisi suomessa vaikkapa jumiutuminen. Uudemmassa englanninkielisessä kirjallisuudessa, jossa asia taas herättää huomiota, sen vastineeksi voi nähdä ”ylitsekäyvyttä” ilmaisevan sanan *supervenient*. Hahmoa ei käsitetty pelkästään osistaan yhteenlaskettavaksi kokonaisuudeksi. Se jossakin mielessä *oli* näissä osissaan. Aikaisemmassa filosofiasa ”totaliteetilla” ja sen ”momentilla” oli samantapainen logiikka, mutta sillä erotuksella, että hahmot olivat ”välittömästi annettuja” eivätkä historiallisesti kehkeytyviä. Esimerkiksi sävellys oli jotain *enemmän* kuin rivi nuotteja tai sarja jouhien hankaamisia, erikseen tunnistettava hahmokvaliteetti. von Ehrenfels esitti hahmoille ominaiseksi sen, että ne olivat enemmän kuin osiensa summa ja että ne olivat siirrettävissä erityisistä aineistoista ja aistinalueistakin toisiin, siis ei-additiivisia ja transponoitavia. von Ehrenfelsin mukaan tällaisia hahmokvaliteetteja saattoi olla ulkoisten objektien lisäksi sisäisillä, kuten tunteilla sekä mielentiloilla ja -akteilla. Franz Brentanon oppilaana von Ehrenfels itävaltalaisine ja italialaisine seuraajineen laajensivat hahmojen tarkastelun myös mentaaliin, kerroksittain muodostettaviin ja lopulta ei-aistimellisiin akteihin ja objekteihin. Rinnakkainen kehitys näkyi Edmund Husserlin filosofiasa. von Ehrenfels katsoi hahmotukseen tarvittavan mentaalisia akteja ja hahmotus oli näiden aktien kokemukselliseen aineistoon mukaan tuoma lisä. Berliinissä sen sijaan von Ehrenfelsin oppilas Carl Stumpf loi pohjaa hahmoajattelun objektivistiselle, reaali maailmaa painottavalle käänteelle. Hahmon havaitseminen kuului hänen mukaansa tietämisen piiriin. Esimerkiksi melodian havaitseminen edellytti aina intellektuaalista integraatiota. Oli myös mahdollista, että osa hahmosta jäi piiloon. Aineksistaan riippumattomia hahmoja ei voinut olla olemassakaan. Kysymys ei siis voinut olla mistään pelkistä ihmismielen aktien luomuksista tai lististä. Käänteentekeviksi hahmoteorian kehityksessä muodostuivat Max Wertheimerin vuonna 1912 suorittamat psykologiset kokeet, joiden katsottiin osoittavan, että on olemassa liikkeen havainto ilman liikkuvaa objektia. Wertheimerin *phi*-ilmiöksi nimittämä tulos viittasi sellaiseen puhtaasti fenomenaliseen havaintoon, joka ei ole palautettavissa ainesosiinsa. Selittäessään ilmiötä Kurt Koffka päätyi siihen, että ärsykkeiden integraatio koetuksi hahmoksi tapahtuu itse havaitsemisen primaaritasolla eikä siten ole mitään kuin ikinä kuin päältä päin tulevaa. Tältä pohjalta syntyi erityinen hahmopsykologia kokeellisen tutkimuksen suuntauksena. Hahmon havaitsemisen katsottiin olevan fysiologista integraatiota, joka kylläkin edellytti erityistä mentaalista varustusta. Fysiologis-perseptuaalisen tapahtuman ainekset olisivat vain vaivoin erotettavissa toisistaan, jos ensinkään. Wertheimerin ja Koffkan mukaan hahmoon sisältyi osia itse luonnosta eikä se siten ollut mikään henkisten aktien tuote. Vielä pitemmälle menevä johtopäätös oli se, että todellisuudessa itsessään oli hahmoja eli enemmän kuin osiensa summasta muodostuvia jäsentyneitä kokonaisuuksia. Wolfgang Köhlerin *Die physischen Gestalten in Ruhe und im*

stationären Zustand (1920) antoi hahmoteorialle tämän luonnonfilosofisen käänteeseen. Köhler spekuloi fyysisten ja psyykkisten rakenteiden isomorfiassa ja esitti esimerkiksi sähköstaattisten varauksien täyttävän von Ehrenfelsin hahmokriteerit. Wertheimerin, Koffkan ja Köhlerin hahmoteoria institutionalisoitui 1920-luvulle tultaessa Berliinin yliopiston psykologian laitoksella. Hahmon havaitseminen ei tämän koulun mukaan ollut mikään havaitsijan ja maailman väliin tuleva tekijä, vaan eräänlaista todellisuuden suoraa kohtaamista. Hahmokvaliteetit olivat psykologiaa, mutta samalla ne saivat tietoteoreettisen ja ontologisen merkityksen, joka muodosti haasteen filosofialle.

Kaila omaksui nopeasti hahmoteorian Berliinin version perusajatuksia. Hän myös julkaisi psykologista tutkimustaan tämän koulun aikakauskirjassa. Jo teoksessaan *Sielunelämän rakenne* (1923) Kaila torjui sekä tietoisuuden käsittämisen brittiempiristien assosiationistiseen tapaan erillisistä mielteistä koostuvaksi, atomistiseksi teatteriksi, mutta samoin myös hahmotusilmiöiden aktipsykologisen tulkinnan. Niitä vastaan hän liittyi Wertheimerin, Koffkan ja Köhlerin tietoteoriaan, jonka mukaan tietoisuuden kokonaistavat hahmot edustivat eräänlaista suoraa yhteyttä objekteihin:

”Ne [hahmot] ovat varmasti olemassa in rerum natura välittömässä kokemuksessa. Olkoon meillä tajunsisältönä hiljaisuus, jonka katkaisee jyrähdys, siirtyminen toisesta toiseen ei ole mikään repeämä, mikään katkonaisuus ‘tajunnan virrassa’, sillä aikaisemman silmänräpäyksen eletty hiljaisuus jatkuu ja sisältyy jyrähdyksen elämykseen; näitä ei koeta kahtena erillisenä, toisistaan riippumattomana aaltona, vaan elämys on omalaatuinen kokonaisuus, johon sisältyy myös eletty ylimeno toisesta toiseen ja niiden vastakkaisuus.”

Huomio tällaisiin ”ylimenoihin” juoksi juuri Wertheimerin samalla ilmauksella kuvaamasta *phi*-ilmiöstä. Kvaliteetit, sekä hahmokvaliteetit että ylipäänsä kaikki kvaliteetit olivat Kailalle jotain reaalisesti olemassaolevaa, itse asiassa kaikki koostui niistä. Kirjoituksessaan ‘Fyysillisen maailmankuvan psykologisista perusteista’ *Ajassa* (1922) Kaila selvitti: ”Uskon, että ne tietoteoreetikot ovat oikeassa, jotka väittävät, että kaikki mikä on olemassa on kvalitatiivista...” Samalla Kaila oli vakuuttunut siitä, että tieteellinen maailmankäsitys oli mittaava, abstraktioiden varaan rakentava, kvaliteetit eliminoiva. Kailan filosofian peruskysymykseksi muodostui 1920-luvulla näiden kahden katsantokannan yhteensovittaminen. Tällainen kysymyksenasettelu edellytti Wertheimerin ja Köhlerin hahmoteoriassaansä kvaliteeteille antaman vahvan merkityksen. Kvaliteetit todella olivat heille maailman aitoja rakennusosia, joista päivät omat lait, eivät mitään jälkikäteistä lisää tai pelkästään valinnaisia kuvaustapaan liittyviä seikkoja.

Kysymyksenasettelua kärjisti edelleen se tietoteoria, johon Kaila 1920-luvulla suuntautui. Aloittaessaan 1910-luvulle tultaessa noin kaksikymmenvuotiaana säännöllisen lehtikirjoittelun Kaila vakuutteli riittämättömiksi filosofisen intellektualismin, luonnontieteellisen maailmankatsomuksen, saksalaisen monismin, mekanistisen ajattelun, atomismin, assosiaatiopsykologian ja materialismin. Hänen filosofinen roskakorinsa ei ollut pienimmästä päästä. Etenkin Henri Bergsonilta Pariisissa omaksumiensa vaikutteiden mukaisesti hän esimerkiksi 1911 selitti, että ”tiede käsittelee aikaa ja liikettä ainoastaan eliminoituaan kummastakin pois oleellisen, kvalitatiivisen aineksen...” Syvempi luonnontutkimus sen sijaan osoitti hänen mielestään, että ”todellisuus on ajateltava liikkeenä, ei lepona, jatkuvana dynaamisena muutoksien ulappana, siis paljon *psykillisempänä*, paljon välitöntä kokemusta läheisempänä kuin karkeaan esineellisyyteen pyrkivä intellektualismi tahtoo”.

Kun muualla Euroopassa sodittiin, Kaila teki Helsingissä psykologisia eksperimenttejänsä, joiden mukana hänen ymmärryksensä kokeellista ja eksaktia tiedettä kohtaan kasvoi. Vertaillessaan 1916 kahta ranskalaista, tietoisuudesta Ernest Renania ja Henri Bergsonia Kaila päätyi toteamaan: ”Renan on alituisesti tietoinen siitä, että metafysiikka on pelkkää runoilua, mielikuvituksen leikkiä... ’Renanismin’ rinnalla on ’bergsonismi’ karkeasti dogmaattinen. Empimättä uskoo Bergson metafysiikkaan kangastuksiinsa... Filosofian täytyy tulla tieteelliseksi...” Bergsonin ajatuksen käsitteellisen ajattelun voimattomuudesta ”tapaa nykyään hyvin yleisesti muuallakin”, mutta nyt Kaila ei enää hyväksynyt sellaista tieteen sanavallan poistamista ja korvaamista intuitiolla, joka ei ollut tieteellisesti kontrolloitavissa.

Wienin piirin keskushahmon Moritz Schlickin tietoteoria näyttäytyi Kailalle ajanmukaiseksi, mutta Kailan oli silti vaikea omaksua sitä sellaisenaan. Reichenbachiin liittyen Kaila halusi antaa todennäköisyyden käsitteelle ja toistaiseksi tarkemmin määrittelemättömälle todennäköisyyslogikalle tietoteoriassaansä keskeisen aseman. Kailalla oli ymmärtämystä eräitä Edmund Husserlin perusedellytyksiä kohtaan. Erityisen vaikeuden Schlickin rakenteellinen tiedonkäsite aiheutti kuitenkin kysymyksessä hahmokvaliteettien ja ylipäänsä kvaliteettien tietämisestä. Mitä muuta tietomme näistä voisi olla kuin juuri Schlickin torjumaa ”suoraa” tietämistä? Sitä paitsi empiristit pitivät Berliinin hahmopsykologeja hyvinkin tieteellisinä ja mahdollisina yhteistyökumppaneina eikä Kaila muodostanut tässä poikkeusta.

Monismi

Näiden ongelmien lisäksi Kailan teosta *Beiträge zu einer synthetischen Philosophie* motivoi peruskatsomus, jonka voi nähdä luonteenaomaiseksi Kailan koko uralle. Jo kirjoittaessaan myönteisesti bergsonilaiseen sävyyn Kaila oli torjunut Bergsonin dualismin. Vaikka amerikkalaisen William Jamesin kuvaus tajunnanvirrasta teki Kailaan suuren vaikutuksen, Kaila ei voinut olla torjumatta Jamesin pluralismia. Teoksesta *A Pluralistic Universe* (1909) Kaila totesi happamesti, miten sen filosofia asettui ”lähinnä vastakohdaksi *monismille*, joka pyrkii käsittämään maailman yhteydeksi, kokonaisuudeksi (’a block universe’). Pluralistinen maailma näyttäytyi hänen silmissään syvyyttä kavahtavan käytännön miehen latteudeksi: ”...hän käsittää siinä olevan eri piirejä, tasoja, jotka vaativat kukin omalaatuista suhtautumistaan – mitä on joku Beethovenin jousikvartetti? Hevososen jouhien hankaamista kissan suolia vastaan. ... Irti

monistisesta taikauskosta! huudahtaa James. Maailmaa ei suinkaan saa kokonaisuudessaan hyväksyä ja tunnustaa.” Toista maata oli Kailan mielestä F.E. Sillanpää, jonka romaanista *Elämä ja aurinko* Kaila kirjoitti kiittävästi: ”Ajattelijamme on monisti, hänellä on voimakas tunne kaiken olevaisen yhteenkuuluvaisuudesta ja sisäisestä sukulaisuudesta.”

Vielä vanhoilla päivillään Kaila palasi vuonna 1953 esitelmässään ’Laatujen asema suureiden maailmassa’ muistelemaan tätä omien sanojensa mukaan kuusitoistavuotiaana tapahtuneeseen varhaisimpaan filosofiseen heräämiseensä liittyvää peruskatsomusta:

”Kaikista mullistuksista huolimatta, mitä kuvitelmissani maailmasta ja elämästä on senjälkeen sattunut, on noista kaukaisista ajoista saakka eräs seikka pysynyt muuttumattomana. Tämä seikka on tietty monistinen näkemys. Sanaa ’monistinen’ käytän siinä mielessä kuin sitä on totuttu filosofian historiassa käyttämään, siis siinä mielessä kuin esimerkiksi Spinoza oli monisti. ... Filosofisesta heräämisestäni saakka olen ollut vakuuttunut siitä, että kaikki mitä on olemassa jossain hyvin syvässä mielessä muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden, niin sanoakseni ’kaikkiyhteisen’, itsestään hahmottuvan maailman. Ja itse teossa on minua kautta vuosikymmenien viime kädessä kiinnostanut vain yksi ainoa tieteellinen tehtävä, se mikä sisältyy itse tämän monistisen eli unitaarisen käsitystavan selvittämiseen, varmistamiseen ja läpiviemiseen.”

Oli selvää, että Kailan piti vuoden 1928 esityksessäänkin perustella hankkeensa, joka muistutti kovasti sitä, mitä metafysiikalla oli tarkoitettu. Kaila oli asiastaan varma: ”...’synteettinen filosofia’ on välttämättä ’monistinen’. Joko erityistieteet ylittävä looginen maailmansynteesi on mahdollinen ja synteesi synteessinä on monistinen tai sellainen synteesi ei ole mahdollinen eikä silloin ole olemassa mitään synteettistä filosofiaa.”

Sitä Kaila ei hyväksynyt, että olisi olemassa jokin erityinen filosofinen oikotie tietoon. Erityistieteiden omana tehtävänä oli yhä yhtenäisempien teorioiden luominen. Käsitettäessä ilmiöt teoreettisesti eri tieteet tulivat myös kosketuksiin keskenään ja eri alojen kysymyksenasettelut palautuivat toisiinsa. Tieteet tulivat itsessään ”filosofisiksi”. Tähän liittyvien kysymysten ratkaiseminen ei kuitenkaan ollut minkään erityisen filosofian, vaan tieteiden itsensä tehtävä. Moritz Schlickin tavoin Kaila katsoi tieteiden sulkevan lähtökohtaisesti ulkopuolelleen metafysiset kysymykset muotoa ”Mitä?”, kaikenlaisen ”olemusten” etsinnän. Maxwellin kenttäyhtälöiden lisäksi ei ollut löydettävissä vastausta kysymykseen ”sähkön olemuksesta”. Vastaus kysymykseen ”Miten?” oli myös tieteellisesti riittävä.

Schlickin tavoin Kaila näki metafysiikan koostuvan siitä, että ei hyväksytty ilmiömaailman selittämistä jollakin aikaisemmin tuntemattomalla, vaan vaadittiin sen palauttamista johonkin tuttuun, välittömällä intuitiolla tiedettyyn, näkemyksellisesti tai elämyksellisesti koettuun. Metafysiikan dogmaattisuus piili siinä, että kuviteltiin meille tutuissa kvaliteeteissa olevan annettuna maailman olemus, kaikki luontoon kätkeytyvä., kun tosiasiallisesti havaintomme ja kokemuksemme olivat vain vaatimaton ikkuna maailmaan: ”Meidän on suunnattava katse elämysten yleisimpään, so. niiden rakenteeseen, niiden relaatioverkostoon. Tähän relaatioverkostoon voi sisältyä mielivaltaisen paljon muita kvaliteetteja kuin ne, jotka sattumalta tunnemme, ja kuitenkin sen looginen rakenne voi pysyä samana; vain tässä verkostossa ... saatamme nähdä tietyn ulkomaailman kuvauksen...”

Näiden rajausten jälkeenkin Kaila näki synteettisellä filosofialla kaksi suurta, erityistieteitä pitemmälle menevää tehtävää. Ensimmäinen liittyi siihen, miten piti käsittää laatujen asema maailmassa, kun fysikaalisen maailmankäsityksen kehitys oli merkinnyt jatkuvaa kvaliteettien eliminointia relationaalisten järjestelmien hyväksi. Toinen koski fysikaalisen, biologisen ja fenomenaalisen maailman eri erityistieteissä kuvattua puolta. Yhdistikö tieteitä mikään? Vastaukseksi tähän toiseen kysymykseen Kaila luonnehti kirjassaan tietynlaista hierarkkista järjestelmää. William Jamesin käsitys todellisuuden ”eri piireistä, tasoista”, jotka vaativat ”kukin omalaatuista suhtautumistaan” ei sittenkään ollut hänelle täysin vieras, vaikka pluralistinen universumi näyttäytyi hänelle hylättäväksi sekasotkuksi. Spinozaan liittyen hän saattoi ajatella, että kaikki on – joskin eri määrässä – sielullista.

Kailan mielestä modernin psykologian tutkimat kvaliteetit eivät olleet johdettavissa mistään. Niistä päivät omat lainalaisuutensa. Psykkiset kvaliteetit muodostivat kokonaisen hierarkian. ”Myös sellaiset ’totaalilait’ – niitä on tosiasiallisesti fysiikkassakin – ovat mahdollisia, jotka määräävät monimutkaista järjestelmää kokonaisuutena eivätkä ole palautettavissa järjestelmän osien elementaarilakeihin.” Mutta siitä huolimatta oli ajateltavissa, että ”kvaliteetit voidaan jäännöksettömästi rinnastaa tiettyihin relationaalsiin tuntomerkkeihin – niin kuin esimerkiksi eri värit valon erilaisiin ’aallonpituuksiin’ – ja että voimme interpolaation ja tämän rinnastuksen avulla ennustaa jotain myös ei-annetuista laaduista...”

Laadut ja suureet

Hahmopsykologisen lähestymistavan omaksuneelle Kailalle kvaliteetit eivät olleet mikään pelkkä tietoisuuden reunailmiö, epifenomeeni. Olimme niissä todellisuuteen sellaisessa suorassa yhteydessä, josta Schlick ei pitänyt mahdollisena sanoa mitään. Hahmot eivät myöskään olleet Kailalle mitään yksinkertaista, vaan niihin sisältyi alkuperäisesti tietty moninaisuus.

Kailan tuntemassa kirjoituksessa ’Erleben, Erkennen, Metaphysik’ (1926) Schlick oli väittänyt, että ”kaiken laadullisen tai tietoisuutemme sisältöihin liittyvän täytyy jäädä ikuisesti yksityiseksi eikä se voi olla millään tavoin yhteistä monille yksilöille”. Jo liittyessään kokeellisyksiköisessä väitöskirjassaan Würzburgin koulun tutkimusmetodiin lähtökohtiin Kaila oli omaksunut toisensisältöisen kannan, johon kuului yksilöllisen kokemuksen kommunikoitavuus ja rekisteröitävyys koetilanteessa. Erityisesti Karl Bühler oli korostanut tarvetta koetilanteen luonnollisuuteen, mikä merkitsi sitä, että koehenkilöiden tuli saada puhua mielentiloistaan omilla sanoillaan. Tutkijan oli eläydyttävä heidän

tilanteeseensa ja puhuttava heille heidän omalla kielellään, mikä antoi yhteistyölle luottamuksellisen laadun. Tähän suuntaukseen liittyvät Kailan tutkimukset olivat lähtökohtaisesti erilaisia kuin Schlickin oletus yksityisyyden häkistä. Psykologiset näkemykset tulivat erottamaan Kailaa fysiikassa uransa aloittaneesta Wienin filosofista. Myös ”tuttuudesta” Kailalla oli erityinen, Schlickin täydestä torjunnasta poikkeava ja psykologisesti täsmennetty sanottavansa.

Kirjansa loppupuolella Kaila selvitti kysymystä kvaliteeteista hahmopsykologisesti. Tällaisia kvaliteetteja liittyi esimerkiksi havaintoihin kasvoista. Ne eivät Kailasta näyttäneet olevan johdettavissa mistään muusta. Vaikka Kaila torjui metafysiset yleistyksen omasta olemuksestamme laajempiin yhteyksiin, hän tarkasteli laadullisen suhdetta muilla käsitteillä ilmaistavaan erään selvästi omasta kokemuksesta poimitun esimerkin avulla. Hän tuli käyttämään tapausta esimerkkinä vastaisuudessakin, kirjassaan *Tankens oro* (1944) ja vielä kertaalleen jo mainitussa avainkirjoituksessaan laatujen asemasta suureiden maailmassa. Vuonna 1928 hän kirjoitti:

”Kuulemme esimerkiksi puhelimesta äänen, joka tuntuu meistä aivan tutulta, mutta emme kykenekään heti tunnistamaan puhujaa. Mitä tämä ‘tuttuuskvaliteetti’ on? Se ei mitenkään ole kaikissa tapauksissa sama, jokaisella tutuistamme on oma ‘tuttuuskvaliteettinsa’; mutta tämä ei ole mitään muuta kuin se ‘kompleksikvaliteetti’, jonka ajattelumme liittyy ‘henkilöön X’; tämä kvaliteetti on ikään kuin se käsin koskematon, ei suinkaan aina ahtaasti tunnelatautunut ‘atmosfääri’, joka muodostaa meille ‘henkilö X:n’ todellisen olemuksen. Ajatellessamme sellaisia kauttaaltaan kompleksisia kokonaisuuksia ... koemme säännönmukaisesti ensin vain tuon tapauksesta toiseen vaihtelevan, pelkistymättömän, konkreettis-erityisen ‘tuntuman’, josta vasta vähitellen kuin kehittyvästä siemenestä muodostuu käsitettäviä mielikuvia.”

Kaila viittasi vielä siihen erityisasemaan, mikä koetulla ”minällä” oli tässä kompleksikvaliteettien sarjassa. Patologisissa tapauksissa ”minän” kokemus saattoi hävitä, vaikka tietoisuus abstraktisti käsitetystä identiteetistä säilyisi. Kaila selitti edelleen, että fenomenaalinen tuli käsittää elävien aivojen järjestelmään liittyväksi tai sen sisältämäksi, ennen muuta kvalitatiivis-intensiiviseksi kenttätilaksi. Todennäköisesti, hän arveli, tuo koetun laadun yhteys aivojen tilaan oli ainakin pääpiirteissään yksikäsitteinen. Sellaisena systeemin tilana fenomenaalinen oli myös kausaalinen tekijä, minkä kaltaista vuorovaikutusta ”maltillinen parallelismi” ei kiistänyt. Edelleen tällainen yhteys oli Kailan mukaan eräänlainen ”minämme” suora ikkuna ulkomaailman tekijöihin, vähäisyydestään huolimatta mitä kauaskantoisin. Ei kuitenkaan näyttänyt olevan aihetta antaa tälle systeemin tilalle mitään erityisasemaa maailmankaikkeudessa. Hermojärjestelmän perusominaisuuksiahan näytti esiintyvän kaikella elollisella, joten kaikkialla voitiin olettaa niihin liittyviksi omat fenomenaaliset kvaliteettinsa, vaikkakin meille tuntemattomat. Sielullisuus ei toisin sanoen ollut mikään ihmisten yksinoikeus, mitä Kaila tuli korostamaan aina postuumiin teokseensa *Hahmottuva maailma* saakka. Tätä hän tarkoitti synteettisen filosofian kirjassaan maailmassa esiintyvällä ”kvaliteettien täyteydellä” ja puheellaan meille tuntemattomistakin kvaliteeteista. Vuoden 1944 versiossaan Kaila puhui taas siitä, että kaikilla ympäristömme ihmisillä on luonteenomainen oma laatunsa, käsin koskematon tunteellinen ”auransa”, ”psykkinen sointisävy”, joka saattoi olla mieleenpainuvampi elämys kuin kyseisen henkilön ulkonäkö tai käyttäytyminen:

”Kuulet puhelimesta äänen, joka kuulostaa täysin tutulta, mutta et voi heti sillä hetkellä identifioida puhujaa. Onhan ihmisiä, jotka aloittavat puhelinkeskustelun mainitsematta nimeään, edellyttäessään, että heidät voidaan tunnistaa pelkän äänen perusteella. Tällaisissa oloissa koetaan kuullun äänen ‘tuttuuskvaliteetti’ intensiivisenä ‘persoonallisena aurana’, jota ei silti voida heti täsmöntää puhujan nimen, ulkonäön jne. mieleen palauttamisella. Tietoisuutemme täyttää äänen ohella silloin todellakin vain puhdas kompleksikvaliteetti. Minulla on usein ollut tämä kokemus. ... Kun ei-identifioitu puhelinääni antaa sinulle ‘persoonallisen auran’ vaikutelman, koet yhtenäisen ‘psykkisen sointisävy’, mutta kun identifiointi on tapahtunut, sinun on pakko todeta, että tämä ‘sointisävy’ on juuri se rakenne, joka on luonteenomainen kyseiselle henkilölle sellaisena kuin hänet koet.”

Kompleksikvaliteetti sisälsi koetusta yhtenäisyydestään huolimatta tietyn moninaisuuden. Vain sen vuoksi se saattoi käydä yksiin tietyn ei-yksinkertaisen rakenteen kanssa.

Vuoden 1953 esitelmässään Kaila muotoili esimerkkinsä henkilöhistoriansa kannalta dramaattisessa yhteydessä. Ensin hän kertoi palanneensa kysymykseen kvaliteettien asemasta kolmenkymmenen vuoden aikana yhä uudestaan ja tulleen jo varhain vakaumukseen, että ratkaisu on olemassa. Sitten hän selosti esimerkkitapauksensa, muutamalla muulla täydentäen. Juuri tämä toistettu kertomus oli se huomio, ”jonka tein kolmekymmentä vuotta sitten ja joka ensi kerran johti ajatukseni sille uralle, jota tässä [siis nykyisessä maailmankäsityksessä, J.M.] noudatan”. Ajoitus palauttaa asian Kailan kirjaan *Sielunelämän rakenne* (1923). Siellä onkin puheena puhelinäänen kuuleminen, mutta ei vielä pitkälle työstetyssä, sanoisiko valmiissa muodossa. Ehkä tärkeämpää on se, että kirja kuuluu ajankohtaan, jolloin Kaila omaksui täysillä hahmopsykologiaa ja samalla etsi uutta tieteellistä filosofiaa.

Lopullinen 1950-luvun muoto oli tiivis ja sitä seurasi käsitteelliseen muotoon puettu selvitys. Pelkkä kertomus oli riisuttu:

”On ihmisiä, jotka eivät aloita puhelinkeskustelua mainitsemalla nimensä, vaan alkavat sanomalla ‘Se olen minä joka puhun’, jolloin he tietenkin luottavat siihen, että puheäänänen yksilöllinen leima riittää puhujan identifioimiseksi. Jos läheisistä tuttavista on kysymys, osuu tämä oletamus ehkä useimmiten oikeaan, mutta niin ei aina tapahdu. Minulla oli aikanaan muutamia tällaisia tuttavuuksia. Ääni, joka sanoo ‘Se olen minä joka puhun’, on täysin tuttu, mutta parin sekunnin aikana en sittenkään pysty identifioimaan puhujaa.”

Tästä Kaila teki johtopäätökset:

”Se mitä silloin koen, on itse teossa jotain varsin merkillistä. Koen näet erään täysin määrätyn yksilöllisen leiman, niin sanoakseni erään ‘persoonallisen auran’, joka on kvalitatiivisesti aivan omalaatuinen, eräs emergentti kvaliteetti, joka näennäisesti on strukturaalisesti yhtä pelkistymätön kuin esim. jokin määrätty värvivahdus. Kun sitten, parin sekunnin kuluttua, identifiointi onnistuu, koen toisen vielä merkillisemmän asian, nimittäin, että tuo juuri koettu ‘persoonallinen aura’ onkin täsmälleen sama asia kuin minulle hyvin tunnetun puhujan eräiden vallitsevien luonteenpiirteiden kokonaisuus. Yhteys edellisen, siis erään kvaliteetin, ja jälkimmäisen, erään struktuurin, välillä ei suinkaan ole ulkoinen ja sattumanvarainen, vaan sisäinen ja säännönmukainen. Se on: tällainen kvaliteetti on itse teossa sekkin eräs strukturaalinen asia, sikäli kuin se on sama asia kuin erään struktuurin läpikäyvien piirteiden kokonaisuus, erikoisella, niin sanoakseni integraalisella tavalla koettuna.”

Kailan mukaan kokemamme kvaliteetit olivat eräiden struktuurien ”invariantteja”, jotka tietyin ehdoin voitiin kokea myös sinänsä, ilman struktuuria.

Seuraamukset eivät olleet aivan vähäiset, sillä Kaila uskoi tästä avautuvan tien häntä kuusitoistavuotiaasta saakka askarruttaneeseen monistisen maailmankatsomuksen toteuttamiseen. Kvaliteetit saivat paikkansa rakenteissa ja ”jokainen strukturi viime kädessä on joidenkin kvaliteettien järjestys”. Kysymys oli täsmälleen samoista, identtisistä asioista, vain eri tavoin koettuina. Aikoinaan pohdittu ”kvaliteettien ilmaantumisen” ongelma sen enempiä kuin Kailaa mietityttänyt kysymys kvaliteeteista kausaalina tekijöinä eivät muodostaneet estettä puhtaasti rakenteelliselle luonnonkuvalle, johon viittasi – Kailan sanoin – ”luonnontieteen koko tähänastinen kehitys”. Kaksijakoisuuksien maailma vastakohtaisuusineen osoittautui kehittymättömän ajattelun tuotteeksi: ”Niin sanottu aineellinen ei ole niin aineellista eikä niin sanottu sielullinen niin sielullista kuin jokapäiväinen käsitys luulee, ja vastaava pitää paikkansa elottoman ja elollisen, ruumiillisen ja henkisen vastakkaisuudesta.”

Viisi vuosikymmentä myöhemmin

Arkikielen kvalitatiivisissa käsitteissä ei välttämättä ole mitään vikaa. Laadulliset luokitukset vain antavat vähemmän informaatiota kuin vertailemisen mahdolliseksi tekevät käsitteet tai varsinaiset matemaattisen kielen mahdollisuudet avaavat kvantitatiiviset käsitteet. Vaativampaan kieleen siirtymiselle täytyy kuitenkin asettaa täsmälliset ehtonsa, jotka kohdealueen on täytettävä. Enin osa humanistis-yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta ei mahdollista siirtymää matematiikan kvantitatiivisella kielellä muotoiltaviin teorioihin.

Kun haluamme tutkia erilaisia kohdealueita tarvitsemme yksinkertaisesti erilaisia metodeja. Esimerkiksi humanistinen kontekstuaalinen tulkinta ei sen vuoksi ole hyvin toteutettuna yhtään sen huonompaa kuin vaatimaan matemaattiseen kieleen puettu teoriointi. Toisaalta on nähtävä, että mitään kvalitatiiviseen tarkasteluun liittyvää ei katoa kvantitatiivisissa, joka mahdollistaa laajemmasti informatiivisen esityksen. Tunteenomaiset kvaliteetteihin arkiympäristössä liittyvät arvot kyllä kärsivät, koska siitä ympäristöstä joudutaan etäännyttämään. Senhän varmasti Kaila koki. Hänessä asui aina pieni Bergson. Silti ei voi sanoa, että Kailan ”puhelinkokemus” olisi vanhentunut tai kadottanut mielenkiintonsa. Se voidaan muotoilla nykyisin uudelleen yhtä hyvin loogisessa semantiikassa kuin kognitiivisessa psykologiassakin.

Kailan liittymisen Berliinin hahmopsykologeihin saattaisi kuvitella pahasti vanhentaneen hänen katsomuksensa, sillä tämän suuntauksen edustajat eivät Yhdysvaltoihin emigroituaan onnistuneet saamaan odottamaansa vastakaikua ja koko suuntaus unohtui. Vasta omana aikanamme kognitiotiede on saanut tutkijat nostamaan uudestaan esiin unohtuneista heidän kirjoituksensa ja myös ensimmäiset arvokkaat tietehistorialliset esitykset aiheesta ovat ilmestyneet.

Filosofiassa Kailan erottelu on keksitty uudestaan. Jaakko Hintikka otti teoksessaan *Knowledge and Belief* (1962) kehittämässään episteemisessä logiikassa käyttöön erottelun tietämisestä *who* ja tietämisestä *that*. Nykyisin hän kommentoi innostuneesti, että kysymys on käsitejärjestelmässämme toimivista kahdesta erilaisesta identifikaatiotavasta:

”...meillä on toisaalta julkinen järjestelmä, jossa henkilö identifioidaan sijoittamalla hänet tiettyyn paikkaan julkisen maailman historiassa. Tässä on roolinsa sellaisilla asioilla kuin paikoilla ja syntymäaikoilla, vanhempien nimillä, sosiaaliturvatunnuksilla, FBI:n kansioilla ja teksteillä Kuka kukin on -kirjoissa. Mutta toisaalta henkilöitä, objekteja, tapahtumia, paikkoja, aikoja jne. voidaan identifioida suorilla tiedollisilla suhteilla niihin, itsekunkin omasta näkökulmasta. Olen nimittänyt sellaisia identifikaatiojärjestelmiä perspektivistisiksi. Yksinkertaisimman tapauksen tarjoaa visuaalinen tieto, jossa henkilöitä ja objekteja tunnustetaan heidän koordinaateistaan näköavaruudessa. Sellaista identifiointia voidaan dramatisoida Russellin myöntämällä ‘loogisilla erisnimillä’, nimittäin ‘tämä’, ‘tuo’ ja ‘minä’. Perspektiiviset järjestelmät ovat selkeästi paikallisia ja niiden integroiminen ajattelussamme kattavaan julkiseen järjestelmään on monien suurten filosofisten yritysten pohjana oleva filosofinen ongelma.”

(Hintikka 1996, suom. J.M. Myös teoksessa Jaakko Hintikka, *Filosofian köyhyys ja rikkaus*, toim. Janne Hiipakka & Risto Vilkkonen, Art House 2001).

Hintikka kiinnittää huomion siihen, että hänen looginen ja semanttinen erottelunsa on yhtäpitävä kognitiotieteessä tutkitun kahden kognitiivisen järjestelmän eron kanssa. Sellaisessa tutkimuksessa järjestelmiä ei eroteta toisistaan pelkästään funktionaalisesti, vaan neurologis-anatomisesti:

”Ensimmäisen kerran sitten Descartesin tärkeät filosofiset näkökohdat voidaan suhteuttaa ei-triviaalilla tavalla anatomisiin löydöksiin. Erilaiset neurologiset vauriot voivat aiheuttaa toisen järjestelmän menettämisen, kun toinen säilyy toimivana. ... Neurotieteilijät tuntevat erotteluni mitä-järjestelmän (julkinen järjestelmä) ja missä-järjestelmän (perspektiivinen järjestelmä) välisenä. Kognitiivisessa psykologiassa analoginen erottelu on näkyvässä asemassa Endel Tulvingin vastakohdassa sen välillä, mitä hän kutsuu semanttiseksi muistiksi ja episodiseksi muistiksi.”

Kaila hymyilisi Elysiuissa ystävällisesti, mutta myös hiukan huvittuneena siitä, että hänen arvossa pitämänsä Hintikka etsii edeltäjää katsomuksilleen Descartesista. Jopa neurologisten vaurioiden seuraamukset Kaila oli tuntenut, koska saksalaiset psykologit olivat tutkineet niitä ensimmäisestä maailmansodasta saadulla patologisella materiaalilla. Sitten hän lausuisi keskenjääneen *Hahmottuvan maailmansa* moton, ulkomuistista tietysti ja saksaksi, aina tärkeissä paikoissa lainaamalla Goetheltä: *”Tuo vanha totuus valtaa uudestaan!”*

Kirjoittaja on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori. Eino Kaila -kirjoitussarjan edellinen osa ”Eino Kailan tie Wienin piiriin” ilmestyi Tieteessä tapahtuu -lehdessä 2/2002 (verkossa: www.tsv.fi).